અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

ઉષા મહેતા અને અન્યો

વિ.

સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર અને અન્યો

૫ મે, ૨૦૦૪

[રાજેન્દ્ર બાબુ, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ, ડૉ. એ.આર. લક્ષ્મણન અને જી.પી. માથુર, ન્યાયમૂર્તિઓ.]

ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦—અનુચ્છેદ ૨૯ અને ૩૦—ભાષાકીય લઘુમતીના શૈક્ષણિક અધિકારો—સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રની શૈક્ષણિક નીતિ—ભાષાકીય લઘુમતીઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવતી શાળાઓમાં પ્રાદેશિક મરાઠી ભાષાને ફરજિયાત અભ્યાસ તરીકે લાદવી—ઠેરવેલ, અનુચ્છેદ ૨૯ અને ૩૦

હેઠળ અથવા બંધારણની અન્ય કોઈ જોગવાઈઓ હેઠળ બાંયધરી આપવામાં આવેલા ભાષાકીય લઘુમતીના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરતું નથી.

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય સરકારે તે રાજ્યની તમામ શાળાઓમાં મરાઠી ભાષાનો અભ્યાસ ફરજિયાત બનાવવાનો નીતિવિષયક નિર્ણય લીધો. પરિણામે, ગુજરાતી ભાષાકીય લઘુમતીઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવતી અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓને સ્વીકૃત 'ત્રિભાષા સૂત્ર'ને બદલે ચાર ભાષાઓ (હિન્દી, અંગ્રેજી, મરાઠી અને માતૃભાષા–ગુજરાતી) શીખવવાની ફરજ પડી.

અરજદારો મુજબ, ફરજિયાત મરાઠી ભાષા લાદવી એ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦(૧) હેઠળ 'તેમની પસંદગી'ની શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપવાના ભાષાકીય લઘુમતીના મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન છે; કે 'પસંદગી'નો અર્થ માત્ર લઘુમતીની માતૃભાષા, ભાષા વગેરે જાળવવાનો હેતુ સિદ્ધ કરવાનો જ નહિ પરંતુ તેમના બાળકોને સારું સામાન્ય શિક્ષણ આપવાનો પણ છે; કે લઘુમતી, બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦(૧) સાથે વાંચતાં અનુચ્છેદ ૨૯(૧) હેઠળના તેમના મૂળભૂત અધિકારના વધુ પ્રોત્સાહનમાં, અન્ય વિષયો (ગણિત, વિજ્ઞાન વગેરે) જે માધ્યમ તેને રુચે તે દ્વારા શીખવવાની પસંદગી ધરાવે છે અને તદનુરૂપ સારા સામાન્ય શિક્ષણ અંગેની તેની ધારણાને ન રુચે

તેવા કોઈપણ માધ્યમમાં આવા વિષયો ન શીખવવાની 'નકારાત્મક પસંદગી' ધરાવે છે; કે રાષ્ટ્રીય અથવા જાહેર હિત કે કોઈ રાજ્યની આવશ્યકતા પણ અનુચ્છેદ ૩૦(૧) હેઠળ બાંયધરી આપવામાં આવેલા લઘુમતીના મૂળભૂત અધિકારો પરના કોઈપણ અતિક્રમણને વાજબી ઠરાવી શકતી નથી અથવા કાયદેસર બનાવી શકતી નથી; કે સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રની વાદગ્રસ્ત શૈક્ષણિક નીતિ ભાષાકીય લઘુમતીના વિદ્યાર્થીઓ સાથે ભેદભાવ કરે છે, મનસ્વી અને ભેદભાવપૂર્ણ છે અને તેથી રદ કરવાને પાત્ર છે.

અરજીઓ અને સંબંધિત અપીલો ફગાવતાં, કોર્ટે

ઠેરવેલ : ૧.૧. વાદગ્રસ્ત નીતિવિષયક નિર્ણય અનુચ્છેદ ૨૯ અને ૩૦ હેઠળ અથવા બંધારણની અન્ય કોઈ જોગવાઈઓ હેઠળ બાંયધરી આપવામાં આવેલા ભાષાકીય લઘુમતીના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરતો ઠરાવી શકાય નહિ. [૨૩૭–ડી]

૧.૨. અનુચ્છેદ ૨૯(૧) સાથે વાંચતાં અનુચ્છેદ ૩૦(૧) હેઠળ 'તેમની પસંદગી'ની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો અને તેનું સંચાલન કરવાનો

લઘુમતીઓનો અધિકાર શિક્ષણના માધ્યમની પસંદગીના અધિકારનો સમાવેશ કરશે. પરંતુ ભાષાકીય લઘુમતીઓ દ્વારા શાળાઓમાં 'શિક્ષણની ભાષાની પસંદગી'ના આ ઉપયોગને સંબંધિત રાજ્ય દ્વારા લાદવામાં આવતા વાજબી નિયમનને આધીન છે. રાજ્ય અનુચ્છેદ ૩૦ હેઠળ આવરી લેવાયેલી સંસ્થાઓ પર રાજ્ય અને રાષ્ટ્રના વ્યાપક હિતના રક્ષણ માટે વાજબી નિયમન લાદી શકે છે. [૨૩૯–એચ; ૨૩૫–એ, ઈ–એફ]

રેવ. સિદ્ધજભાઈ સાબાઈ વિ. *સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે,* [૧૯૬૩] ૩ એસ.સી.આર. ૮૩૭માં; *સેન્ટ સ્ટીફન્સ કોલેજ* વિ. *યુનિવર્સિટી ઓફ દિલ્હી,* [૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.સી. ૫૫૮; *ટીએમએ પાઈ ફાઉન્ડેશન* વિ. *સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક,* [૨૦૦૨] ૮ એસ.સી.સી. ૪૮૧, આધાર લેવામાં આવ્યો.

૨. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રનો વાદગ્રસ્ત નીતિવિષયક નિર્ણય રાજ્યના વ્યાપક હિતને ધ્યાનમાં રાખીને લેવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે તે રાજ્યમાં સત્તાવાર અને સામાન્ય કામકાજ મરાઠી ભાષામાં ચાલે છે. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રમાં રહેતા લોકોના રોજિંદા કામકાજ સરળતાથી પાર પાડવા માટે અને રોજિંદા વહીવટને યોગ્ય રીતે ચલાવવા માટે પણ મરાઠી ભાષાની યોગ્ય સમજ જરૂરી છે.

આથી સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર દ્વારા ભાષાકીય લઘુમતીઓ પર તેમની પ્રાદેશિક ભાષા શીખવવા માટે લાદવામાં આવેલું નિયમન વાજબી છે. [૨૩૫–સી, ડી]

ડી.એ.વી. કોલેજ, ભટિંડા વિ. *સ્ટેટ ઓફ પંજાબ,* [૧૯૭૧] ૨ એસ.સી.સી. ૨૬૧ અને *ડી.એ.વી. કોલેજ* વિ. *સ્ટેટ ઓફ પંજાબ,* [૧૯૭૧] ૨ એસ.સી.સી. ૨૬૯, ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૩. કોઈ ચોક્કસ રાજ્ય તેની પ્રાદેશિક ભાષા ફરજિયાત રીતે શીખવવાનો નીતિવિષયક નિર્ણય માન્ય રીતે લઈ શકે છે. મહારાષ્ટ્ર સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલો વાદગ્રસ્ત નિર્ણય અનુચ્છેદ ૩૦ના નિયમનકારી દાયરામાં છે. તે વાજબી છે, જે રાજ્યની જરૂરિયાતો અને વ્યાપક હિતને અનુકૂળ છે. [૨૩૫–એફ, જી]

ઇંગ્લિશ મીડિયમ સ્ટુડન્ટ્સ પેરેન્ટ્સ એસોસિએશન વિ. *સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક અને અન્યો,* [૧૯૯૪] ૧ એસ.સી.સી. ૫૫૦, આધાર લેવામાં આવ્યો.

૪. કેવળ ગુજરાતીને પ્રથમ અથવા દ્વિતીય ભાષા તરીકે શીખવાથી જ લઘુમતી સ્વરૂપનું રક્ષણ થશે એવી અરજદારો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી દરખાસ્તને સ્વીકારવી મુશ્કેલ છે. ગુજરાતી લઘુમતી જૂથ દ્વારા ચલાવવામાં આવતી અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાદગ્રસ્ત શાળા અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતી ભાષાને સંયુક્ત વિષય તરીકે ઓફર કરવાની પૂરતી તક છે. જે વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતી ભાષા શીખવા માગે છે તેઓ અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં વર્તમાન યોજના મુજબ પણ ચોક્કસપણે શીખી શકે છે. ગુજરાતી લઘુમતી સમુદાય માટે મરાઠી ભાષા શીખવવાના નિયમનને આધીન રહીને વિશિષ્ટ ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓ ચલાવવાનું પણ ખુલ્લું છે. પરંતુ અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓ સ્થાપવી અને પ્રાદેશિક મરાઠી ભાષા ન શીખવવા માટે કહેવું એ ઉચિત નહિ ગણાય. અનુચ્છેદ ૨૯ અને ૩૦ને એવી રીતે વાંચવા મુશ્કેલ છે કે જેમાં પ્રાદેશિક ભાષાના શિક્ષણને બાકાત રાખવાનો નકારાત્મક અધિકાર સમાવિષ્ટ હોય. *ઈપ્સો ફેક્ટો* કોઈ ચોક્કસ રાજ્યમાં રહેતા લોકોને પ્રાદેશિક ભાષાનો અભ્યાસ કરવા માટે કહી શકાય નહિ એવી દરખાસ્તને સ્વીકારવી શક્ય નથી. અલગ રાજ્યમાં રહેતી વખતે, ભાષાકીય લઘુમતી માટે પ્રાદેશિક ભાષા શીખવી તે જ યોગ્ય છે. [૨૩૫–જી, એચ; ૨૩૬–એ–બી]

૫. પ્રાદેશિક ભાષા શીખવા સામેનો પ્રતિકાર જીવનના મુખ્ય પ્રવાહથી અલગતા તરફ દોરી જશે, જેના પરિણામે રાજ્યમાં ભાષાકીય વિભાજન થશે, જે રાષ્ટ્રીય એકીકરણ માટે ધિક્કારપાત્ર છે. વિવિધ ભાષાઓનું શિક્ષણ ચોક્કસપણે સાંસ્કૃતિક અવરોધોને દૂર કરશે અને દેશના સાંસ્કૃતિક એકીકરણમાં સકારાત્મક યોગદાન આપશે. વાદગ્રસ્ત નીતિવિષયક નિર્ણય સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓના સર્વોપરી હિતમાં અને દેશના વ્યાપક હિતમાં પણ છે. તેથી, એમ ઠરાવી શકાય નહિ કે વાદગ્રસ્ત નીતિ મહારાષ્ટ્રમાં ગુજરાતી સમુદાયના લઘુમતી સ્વરૂપનો નાશ કરશે. [૨૩૯–સી–ઈ]

૬. લઘુમતીનો તેની પસંદગીની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો અને જાળવવાનો અધિકાર તેની વિશિષ્ટ ભાષા, લિપિ અથવા સંસ્કૃતિ જાળવવાના અધિકારનો આવશ્યક સહચર છે. પરંતુ આ અધિકાર અનુચ્છેદ ૨૯(૨)ને આધીન છે. તેથી જો અરજદારોને તેમની શાળાઓમાં મરાઠીના શિક્ષણને બાકાત રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવે, તો જે વિદ્યાર્થીની માતૃભાષા મરાઠી છે તેના અધિકારને તેની માતૃભાષા અને પ્રાદેશિક ભાષા શીખવાની તકનો તેમજ ગુજરાતી ભાષાથી તેની બિન–નિકટતાને કારણે તેના મૂળ રાજ્યની પસંદગીની શાળામાં પ્રવેશના અધિકારનો ઇનકાર કરવામાં આવશે. [૨૩૯–જી, એચ]

ધ સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે વિ. *બોમ્બે એજ્યુકેશન સોસાયટી અને અન્યો,* [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૫૬૮, ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૭. વાદગ્રસ્ત પરિપત્ર, જેમાં તમામ બિન–મરાઠી માધ્યમની શાળાઓ પર મરાઠી ભાષા ફરજિયાત રીતે લાદવામાં આવી હતી, તેણે સત્તાવાળાઓને ધોરણ ૫ થી આગળ મરાઠી ભાષા શીખવવાનું શરૂ કરવા નિર્દેશ કર્યો હતો. આથી કુમળી વયના બાળકો પર વધારાની ભાષા શીખવાનો બોજ પડતો નથી. તેઓ તેમની માતૃભાષામાં ખૂબ સારી રીતે શીખી શકે છે. સ્વીકૃત 'ત્રિભાષા સૂત્ર' મુજબ નવી ભાષા ધોરણ ૫ થી જ શીખવી શકાય. આ બાબતે પણ વાદગ્રસ્ત નીતિમાં ખામી કાઢી શકાય નહિ. બોમ્બે શહેર/પ્રદેશ હવે સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રની પ્રાદેશિક મર્યાદામાં છે અને તેથી, જ્યારે રાજ્ય અને બોમ્બે શહેરને દ્વિભાષી ગણવામાં આવતા હતા ત્યારે મૂળ સ્ટેટ ઓફ બોમ્બેના દ્રષ્ટિકોણથી આ બાબતની તપાસ કરવી અથવા તે પ્રદેશમાં ગુજરાતી ભાષી વસ્તીની સંખ્યા માટે પુનર્ગઠનની વિગતોનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી નથી. [૨૩૭–એ–સી]

દીવાની મૂળ અધિકારક્ષેત્ર : રિટ પિટિશન (સી) નં. ૧૩૨/૧૯૯૫.

ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ.

સાથે

સી.એ. નં. ૧૬૯૫/૯૭, ૮૨૧૪/૧૯૯૫.

હાજર રહેલા પક્ષકારો માટે સુનિલ ગુપ્તા, એન.એન. ગોસ્વામી, જતિન ઝવેરી, હરીશ જે. ઝવેરી, ઉદય ઉમેશ લલિત, વિજય પંજવાણી, આર.બી. મસોડકર, એસ.એસ. શિંદે, મુકેશ કે. ગિરી, સુશ્રી નિરંજના સિંઘ, સુશ્રી અનિલ કટિયાર, બી. કૃષ્ણ પ્રસાદ, પી.એચ. પરીખ, ઈ.આર. કુમાર, લલિત ચૌહાણ, સુશ્રી રણજીતા રોહતગી અને રાજીવ નંદા.

કોર્ટનો ચુકાદો મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ રાજેન્દ્ર બાબુ દ્વારા આપવામાં આવેલ.

મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ રાજેન્દ્ર બાબુ :

રિટ પિટિશન (સિવિલ) નં. ૧૩૨/૧૯૯૫

આ અરજી મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલા એક નીતિવિષયક નિર્ણયમાંથી ઉદ્ભવે છે, જેના દ્વારા તે રાજ્યની તમામ શાળાઓમાં મરાઠી ભાષાનો અભ્યાસ ફરજિયાત બનાવવામાં આવ્યો હતો. પરિણામે, ગુજરાતી ભાષાકીય લઘુમતીઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવતી અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓને સ્વીકૃત 'ત્રિભાષા સૂત્ર'ને બદલે ચાર ભાષાઓ (હિન્દી, અંગ્રેજી, મરાઠી અને માતૃભાષા–ગુજરાતી) શીખવવાની ફરજ પડી હતી. ભાષાકીય લઘુમતીઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવતી શાળાઓમાં મરાઠી ભાષાને ફરજિયાત અભ્યાસ તરીકે લાદવાની બંધારણીય માન્યતા આ કેસમાં ચુકાદા માટેની મુખ્ય બાબત છે.

અરજદારનો કેસ એવો છે કે ફરજિયાત મરાઠી લાદવી એ બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦(૧) હેઠળ 'તેમની પસંદગી'ની શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપવાના ભાષાકીય લઘુમતીના મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન છે; કે 'પસંદગી'નો અર્થ માત્ર લઘુમતીની માતૃભાષા, ભાષા વગેરે જાળવવાનો હેતુ સિદ્ધ કરવાનો જ નહિ પરંતુ તેમના બાળકોને *સારું સામાન્ય શિક્ષણ* આપવાનો પણ છે; કે લઘુમતી, બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૦(૧) સાથે વાંચતાં અનુચ્છેદ ૨૯(૧) હેઠળના તેમના મૂળભૂત અધિકારના વધુ પ્રોત્સાહનમાં, અન્ય વિષયો (ગણિત, વિજ્ઞાન વગેરે) જે માધ્યમ—માતૃભાષા, હિન્દી અથવા અંગ્રેજી—તેને રુચે તે દ્વારા શીખવવાની

પસંદગી ધરાવે છે અને તદનુરૂપ *સારા સામાન્ય શિક્ષણ* અંગેની તેની ધારણાને ન રુચે તેવા કોઈપણ માધ્યમમાં આવા વિષયો ન શીખવવાની 'નકારાત્મક પસંદગી' ધરાવે છે; કે પ્રાદેશિક ભાષા લાદવી એ લઘુમતીના પોતાની ભાષા, લિપિ અને સંસ્કૃતિ જાળવવાના અધિકારનું ઉલ્લંઘન છે અને પ્રાદેશિક ભાષા શીખવાની કે તેને પ્રોત્સાહન આપવાની તેની કોઈ બંધારણીય ફરજ કે જવાબદારી નથી; કે જો લઘુમતીને લાગે કે તે તેની માતૃભાષાની 'જાળવણી' અને/અથવા તેના વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા હિન્દી અને અંગ્રેજીના પ્રોત્સાહન કે શિક્ષણ સાથે સંઘર્ષમાં આવી શકે છે, તો પ્રાદેશિક ભાષાને ટાળવાનો તેને અધિકાર અને 'પસંદગી' છે; કે લઘુમતી શૈક્ષણિક સંસ્થા *સંદર્ભે* રાજ્યની એકમાત્ર સત્તા તેના ગેરવહીવટને અટકાવવા માટે વાજબી નિયમનો ઘડવાની છે; કે રાષ્ટ્રીય અથવા જાહેર હિત કે કોઈ રાજ્યની આવશ્યકતા પણ અનુચ્છેદ ૩૦(૧) હેઠળ બાંયધરી આપવામાં આવેલા લઘુમતીના મૂળભૂત અધિકારો પરના કોઈપણ અતિક્રમણને વાજબી ઠરાવી શકતી નથી અથવા કાયદેસર બનાવી શકતી નથી; કે ભાષાકીય લઘુમતીની શૈક્ષણિક સંસ્થા માટેના અભ્યાસક્રમની બાબતમાં, રાજ્ય પાસે ભાષાઓ અને અન્ય સામાન્ય વિષયો બંને સંબંધિત શિક્ષણના ધોરણો નક્કી કરવા માટે નિયમનો ઘડવાની સત્તા હોઈ શકે છે, પરંતુ ભાષાકીય લઘુમતીએ જે ભાષા અથવા ભાષાઓને ભાષાઓ તરીકે પોતે અથવા અન્ય સામાન્ય વિષયો માટેના માધ્યમ તરીકે જાળવવા, શીખવા, શીખવવા અને પ્રોત્સાહન આપવા માટે પસંદ કરી હોય તેમાં દખલ કરવાની સત્તા રાજ્ય પાસે નથી; કે બોર્ડ દ્વારા

પરિપત્રિત વાદગ્રસ્ત અભ્યાસક્રમ હેઠળ, ભાષા અભ્યાસની પદ્ધતિ આમૂલ રીતે બદલવામાં આવી છે જેથી અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા બિન–મરાઠીભાષી વિદ્યાર્થીઓ પર મરાઠીને ફરજિયાત વિષય તરીકે લાદી શકાય અને તે પ્રક્રિયામાં, માતૃભાષામાં અભ્યાસ અને શિક્ષણ આપવાનું અસરકારક રીતે બલિદાન આપવામાં આવે છે; કે માન્ય અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને તેમની માતૃભાષામાં ૧૦૦ ગુણનું પેપર લેવાના અને રાષ્ટ્રભાષા (હિન્દી)નો અભ્યાસ કરવાના તેમના અધિકારથી વંચિત કરવામાં આવશે નહિ; કે મરાઠીને ફરજિયાત ભાષા તરીકે લાદવી એ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ) તેમજ અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(ઈ), (જી) અને ૨૧નું પણ ઉલ્લંઘન છે અને બંધારણના ભાગ ૧૭ની વિવિધ જોગવાઈઓ અને અનુચ્છેદ ૧૨૦ અને ૨૧૦માં પરિકલ્પિત બંધારણીય યોજના અને અધિકારોની પણ વિરુદ્ધ છે; કે વાદગ્રસ્ત શૈક્ષણિક નીતિ તેમને બંધારણના અનુચ્છેદ ૫૧એ હેઠળના સામાન્ય રીતે મૂળભૂત ફરજો અને ખાસ કરીને તેના ખંડ (સી), (ઈ), (એફ), (એચ) અને (જે) હેઠળની ફરજો બજાવવાથી પણ રોકે છે; કે વાદગ્રસ્ત નીતિ મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના બોમ્બે પ્રદેશના ભાષાકીય માળખા અને સર્વદેશીય સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેવામાં નિષ્ફળ જાય છે, જે ઐતિહાસિક કારણોસર અલગ પાયા પર ઊભો છે; કે સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રની વાદગ્રસ્ત શૈક્ષણિક નીતિ ભાષાકીય લઘુમતીના વિદ્યાર્થીઓ સાથે ભેદભાવ કરે છે અને મનસ્વી અને ભેદભાવપૂર્ણ છે; કે તેથી અમારી સમક્ષ વાદગ્રસ્ત નિર્ણયને રદ કરવા માટે અરજ કરવામાં આવે છે.

સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રે એવું વલણ જાળવી રાખ્યું કે મરાઠી ભાષા લાદવી અથવા શાળાઓને ચોક્કસ અભ્યાસક્રમો અનુસરવાનું કહેવું એ રાજ્યની નીતિનો વિષય છે; કે આ કોર્ટ દ્વારા *ઈંગ્લિશ મીડિયમ સ્ટુડન્ટ્સ પેરેન્ટ્સ એસોસિએશન* વિ. *સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક અને અન્યો,* [૧૯૯૪] ૧ એસ.સી.સી. ૫૫૦માં આ સ્થિતિ સ્થાપિત કરવામાં આવી છે; કે રાજ્યનો વિચારપૂર્વકનો નીતિવિષયક નિર્ણય એજ્યુકેશન કમિશન, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિની ભલામણો, અનેક શિક્ષણશાસ્ત્રીઓના નિષ્ણાત અભિપ્રાય અને તેની પ્રાદેશિક ભાષાનો પ્રસાર કરવાની જરૂરિયાત પર આધારિત છે; કે રિટ અરજદારોએ સમગ્ર સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રની જરૂરિયાતના દ્રષ્ટિકોણથી મરાઠી ભાષા શીખવવાની આવશ્યકતા ધ્યાનમાં લીધી ન હતી; કે મરાઠી ભાષા લાદવી એ નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારોની વિરુદ્ધ નથી, ઊલટું વિદ્યાર્થી સમુદાયના વ્યાપક કલ્યાણને સર્વોપરી વિચારણા તરીકે રાખવામાં આવ્યું છે; કે મહારાષ્ટ્રમાં બિન–મરાઠી પ્રાદેશિક ભાષા માધ્યમની શાળા સ્થાપવા પર કોઈ પ્રતિબંધ નથી પરંતુ આવી શાળાઓમાં મરાઠી ભાષા પણ શીખવવી જરૂરી છે; કે ૧૯૬૮ થી તમામ રાજ્યોએ તેમની પ્રાદેશિક ભાષાને અભ્યાસની ફરજિયાત ભાષા બનાવવા તરફ વળાંક લીધો છે; કે ૧૯૬૮ અને ૧૯૮૬ની શિક્ષણ નીતિઓ રાષ્ટ્રીય એકીકરણની પ્રક્રિયામાં નિમિત્ત બની છે અને વિવિધ ભાષાકીય લઘુમતી જૂથોના વિદ્યાર્થીઓ મહારાષ્ટ્રના લોકોની સંસ્કૃતિ અને જીવનમાં પોતાને ભેળવી દેવા માટે વધુ સજ્જ

બનશે; કે અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા, જેમની માતૃભાષા અંગ્રેજી નથી તેવા ૮૦% થી વધુ વિદ્યાર્થીઓની માતૃભાષા મરાઠી છે; કે પ્રાદેશિક ભાષાના વિકાસમાં મદદરૂપ થાય તેવી નીતિઓ નક્કી કરવાનો રાજ્યને અધિકાર છે; કે અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં જે વિદ્યાર્થીઓની માતૃભાષા મરાઠી નથી તેમની પાસે ૫૦ ગુણના સંયુક્ત વિષય તરીકે તેમની માતૃભાષાનો અભ્યાસ કરવાની સુવિધા છે; કે અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં ભાષાઓના અભ્યાસની સુધારેલી પદ્ધતિ મુજબ વિદ્યાર્થીઓએ ત્રણ ભાષાઓ–અંગ્રેજી અને મરાઠી, અને ત્રીજી ભાષા કાં તો સંપૂર્ણ પેપર તરીકે અથવા સંયુક્ત પદ્ધતિમાં (હિન્દી ૧૦૦ ગુણ, અથવા હિન્દી + રાજ્યમાં શીખવવામાં આવતી આધુનિક ભારતીય ભાષાઓમાંથી એક, અથવા હિન્દી + રાજ્યમાં શીખવવામાં આવતી એક શાસ્ત્રીય ભાષા) ભણવી જરૂરી છે; કે તેથી તેમણે રજૂઆત કરી કે રાજ્ય દ્વારા મરાઠી ભાષાને ફરજિયાત વિષય બનાવવાનો લેવામાં આવેલો નીતિવિષયક નિર્ણય અનુચ્છેદ ૨૯ અથવા ૩૦ અથવા બંધારણની અન્ય કોઈ જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી અને અરજી ફગાવવા અરજ કરી.

આ કેસમાંની વિચારણા અનુચ્છેદ ૨૯ અને ૩૦ હેઠળ બાંયધરી આપવામાં આવેલા ભાષાકીય લઘુમતીના શૈક્ષણિક અધિકારોના રક્ષણની હદ અને તેમાં રાજ્યની દખલગીરીની અનુમતિપાત્ર મર્યાદા પર કેન્દ્રિત છે. વ્યાપક

પ્રશ્નમાં જતાં પહેલાં, એ નોંધવું જરૂરી છે કે સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રે ગુજરાતી ભાષાકીય લઘુમતીને તેમની શાળાઓમાં ગુજરાતી ભાષા શીખવવાથી અટકાવી નથી. ઊલટું તેમણે મરાઠી ભાષાને શાળા અભ્યાસક્રમમાં ફરજિયાત મોડ્યુલ બનાવવાનો નીતિવિષયક નિર્ણય લીધો. આમ, નિર્ણય માટેનો પ્રશ્ન એ છે—શું કોઈ રાજ્ય નીતિની બાબત તરીકે ભાષાકીય લઘુમતીઓ પર તેની પ્રાદેશિક ભાષાનું શિક્ષણ લાદી શકે?

આ કોર્ટે અનેક કેસોમાં અનુચ્છેદ ૩૦ હેઠળના લઘુમતી અધિકારોની મર્યાદાનો વિસ્તૃત રીતે વિચાર કર્યો છે. અનુચ્છેદ ૩૦ અપ્રતિબંધિત શબ્દોમાં ઘડાયેલો હોવા છતાં, આ કોર્ટે રાજ્ય દ્વારા લાદી શકાય તેવા વાજબી નિયમનોની મર્યાદાઓ દર્શાવી છે. *રેવ. સિદ્ધજભાઈ સાબાઈ* વિ. *સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે*, (૧૯૬૩) ૩ એસ.સી.આર. ૮૩૭માં, અનુચ્છેદ ૩૦નું અર્થઘટન કરતી વખતે, અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે:

> "...શિક્ષણની કાર્યક્ષમતા, શિસ્ત, આરોગ્ય, સ્વચ્છતા, નૈતિકતા, જાહેર વ્યવસ્થા અને તેના જેવાના સાચા હિતમાં કરવામાં આવેલું નિયમન નિઃશંકપણે લાદી શકાય છે. આવા નિયમનો બાંયધરી આપવામાં આવેલા અધિકારના સારતત્ત્વ પરના પ્રતિબંધો નથી..."

અનુચ્છેદ ૩૦ હેઠળ લાદી શકાય તેવા નિયમનો અંગે, તેમાં આગળ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

> "...આવું નિયમન બેવડી કસોટી સંતોષવું જોઈએ – વાજબીપણાની કસોટી, અને એ કસોટી કે તે સંસ્થાના શૈક્ષણિક સ્વરૂપનું નિયમનકારી છે અને સંસ્થાને લઘુમતી સમુદાય અથવા તેનો આશરો લેતી અન્ય વ્યક્તિઓ માટે શિક્ષણનું અસરકારક વાહન બનાવવામાં અનુકૂળ છે..."

સેન્ટ સ્ટીફન્સ કોલેજ વિ. *યુનિવર્સિટી ઓફ દિલ્હી,* [૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.સી. ૫૫૮માં ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે:

> "...જ્યાં સુધી શૈક્ષણિક સંસ્થાનું સંચાલન કરવાનો લઘુમતીઓનો મૂળભૂત અધિકાર છીનવી લેવામાં આવ્યો ન હોય, ત્યાં સુધી રાજ્ય નિયમનકારી કાયદો ઘડવા સક્ષમ છે. જો કે, નિયમનોની અસર લઘુમતીઓને તેમના બાળકોને તેમની પોતાની સંસ્થામાં શિક્ષણ આપવાના અધિકારથી વંચિત કરવાની હોવી જોઈએ નહિ. તે એક

વિશેષાધિકાર છે જે અનુચ્છેદ ૩૦(૧) દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા અધિકારમાં ગર્ભિત છે"....

રેવ. *સિદ્ધજભાઈ સાબાઈ*ને મંજૂરી સાથે ટાંકીને, આ કોર્ટે પાછળથી *ટીએમએ પાઈ ફાઉન્ડેશન* વિ. *સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક*, [૨૦૦૨] ૮ એસ.સી.સી. ૪૮૧માં ઠેરવેલ કે:

"...અનુચ્છેદ ૩૦(૧) હેઠળનો અધિકાર એટલો નિરપેક્ષ નથી કે જે સરકારને કોઈપણ પ્રકારનું નિયમન કરતા અટકાવે. આ અગાઉ ઉપર નોંધ્યા મુજબ, *સિદ્ધજભાઈ સાબાઈ*ના કેસમાં ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે શિક્ષણની કાર્યક્ષમતા, શિસ્ત, આરોગ્ય, સ્વચ્છતા, નૈતિકતા અને જાહેર વ્યવસ્થાના સાચા હિતમાં કરવામાં આવેલું નિયમન લાદી શકાય છે. જો આમ હોય, તો ઉપર ટાંકવામાં આવેલા ફકરામાં જે રીતે સૂચવાયું હોય તેમ જણાય છે તે મુજબ, રાષ્ટ્રીય હિતમાં નિયમનો ઘડવાથી સરકારને કેવી રીતે અટકાવી શકાય તે સમજવું મુશ્કેલ છે. રાષ્ટ્રીય હિતમાં ઘડવામાં આવેલું કોઈપણ નિયમન બહુમતી અથવા લઘુમતી દ્વારા ચલાવવામાં આવતી તમામ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓને અનિવાર્યપણે લાગુ પડવું જોઈએ. આવી મર્યાદા અનુચ્છેદ ૩૦માં અનિવાર્યપણે વાંચવી જોઈએ. અનુચ્છેદ

૩૦(૧) હેઠળનો અધિકાર એવો ન હોઈ શકે કે જે રાષ્ટ્રીય હિતને અવગણે અથવા સરકારને તે સંદર્ભે નિયમનો ઘડતા અટકાવે. અલબત્ત, એ સાચું છે કે સરકારી નિયમનો સંસ્થાના લઘુમતી સ્વરૂપને નષ્ટ કરી શકતા નથી અથવા સ્થાપના અને સંચાલનના અધિકારને માત્ર ભ્રમ બનાવી શકતા નથી; પરંતુ અનુચ્છેદ ૩૦ હેઠળનો અધિકાર એટલો નિરપેક્ષ નથી કે તે કાયદાથી ઉપર હોય...”

“...સત્તામંડળ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા નિયમનો સંસ્થાના લઘુમતી સ્વરૂપ પર અતિક્રમણ કરતા ન હોવા જોઈએ. તેથી, બે ઉદ્દેશો વચ્ચે સંતુલન જાળવવું જોઈએ—સંસ્થાની શ્રેષ્ઠતાનું ધોરણ સુનિશ્ચિત કરવાનો અને લઘુમતીઓના તેમની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપવાના અને ચલાવવાના અધિકારોને જાળવવાનો. જે નિયમનો આ બંને ઉદ્દેશોને સમાવે અને તેમનો સમન્વય કરે તેને વાજબી ગણી શકાય. અમારા મતે, આ સમસ્યા પ્રત્યેનો સાચો અભિગમ છે...”

*ટીએમએ પાઈ*માં, આ કોર્ટે અનુચ્છેદ ૩૦ હેઠળના લઘુમતી અધિકારો અંગેની સ્થિતિને નીચે મુજબ તારવી :

"...તેથી, અનુચ્છેદ ૩૦(૧) હેઠળનો અધિકાર નિરપેક્ષ અથવા કાયદાની અન્ય જોગવાઈઓથી ઉપર હોવાનું ઠેરવવામાં આવ્યું નથી, અને અમે તેનું પુનઃકથન કરીએ છીએ. આ જ સામ્યતા દ્વારા, યોગ્ય શૈક્ષણિક વાતાવરણ પૂરું પાડવા માટે સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોના કલ્યાણને લગતા નિયમનો અથવા શરતો લાગુ કરવામાં ન આવે તેનું કોઈ કારણ નથી, કારણ કે આવી જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૩૦(૧) હેઠળના વહીવટ અથવા સંચાલનના અધિકારમાં કોઈ પણ રીતે દખલ કરતી નથી..."

"બીજા શબ્દોમાં, અનુચ્છેદ ૩૦(૧)નો સાર બહુમતી અને લઘુમતી સંસ્થાઓ વચ્ચે સમાન વર્તન સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. કોઈ એક પ્રકાર અથવા વર્ગની સંસ્થા પ્રત્યે પ્રતિકૂળ વર્તન થવું જોઈએ નહિ અથવા, એ બાબત માટે, અન્ય કરતાં વધુ અનુકૂળ વર્તન મળવું જોઈએ નહિ. નિયમો અને વિનિયમો સહિતના દેશના કાયદા બહુમતી સંસ્થાઓને તેમજ લઘુમતી સંસ્થાઓને સમાન રીતે લાગુ પડવા જોઈએ. લઘુમતી સંસ્થાઓને તે કરવાની પરવાનગી હોવી જોઈએ જે બિન–લઘુમતી સંસ્થાઓને કરવાની પરવાનગી છે..."

ઉપર ચર્ચવામાં આવેલા કેસોના પ્રકાશમાં, સ્પષ્ટ છે કે રાજ્ય અનુચ્છેદ ૩૦ હેઠળ આવરી લેવાયેલી સંસ્થાઓ પર રાજ્ય અને રાષ્ટ્રના વ્યાપક હિતના રક્ષણ માટે વાજબી નિયમનો લાદી શકે છે. લઘુમતી સમુદાય અથવા જૂથ દ્વારા જે 'પસંદગી' કરી શકાય તે રાજ્ય દ્વારા લાદવામાં આવેલા આવા વાજબી નિયમનોને આધીન છે. નિયમનો લાદતી વખતે, રાજ્યે સંસ્થાઓના લઘુમતી સ્વરૂપને નષ્ટ ન કરવા માટે સાવચેત રહેવું જોઈએ. અહીંના અરજદારોનો એવો કેસ નથી કે સામાવાળાઓએ તેમને ગુજરાતી ભાષા શીખવવાથી અટકાવ્યા. ઊલટું તેઓ માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે મરાઠી ભાષા ફરજિયાત લાદવાને પડકારી રહ્યા છે અને સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રમાં રહેતી વખતે મરાઠી ભાષા 'ન શીખવાનો' અધિકાર માગી રહ્યા છે. આ કેસમાં સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર દ્વારા ભાષાકીય લઘુમતીના અધિકાર પર લાદવામાં આવેલું નિયમન મરાઠી ભાષાને શાળા અભ્યાસક્રમમાં ફરજિયાત અભ્યાસક્રમ બનાવવાનું છે. અહીં ઉકેલ માટેનો મુદ્દો એ શોધવાનો છે કે આ કાર્યવાહી વાજબી છે કે નહિ. વાદગ્રસ્ત નીતિવિષયક નિર્ણય રાજ્યના વ્યાપક હિતને ધ્યાનમાં રાખીને લેવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે તે રાજ્યમાં સત્તાવાર અને સામાન્ય કામકાજ મરાઠી ભાષામાં ચાલે છે. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રમાં રહેતા લોકોના રોજિંદા કામકાજ સરળતાથી પાર પાડવા માટે અને રોજિંદા વહીવટને યોગ્ય રીતે ચલાવવા માટે પણ મરાઠી ભાષાની યોગ્ય સમજ જરૂરી છે. આથી સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર દ્વારા ભાષાકીય લઘુમતીઓ પર તેમની

પ્રાદેશિક ભાષા શીખવવા માટે લાદવામાં આવેલું નિયમન માત્ર વાજબી છે. આ કોર્ટે ઠેરવેલ કે અનુચ્છેદ ૨૯(૧) સાથે વાંચતાં અનુચ્છેદ ૩૦(૧) હેઠળ 'તેમની પસંદગી'ની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો અને તેનું સંચાલન કરવાનો લઘુમતીઓનો અધિકાર શિક્ષણના માધ્યમની પસંદગીના અધિકારનો સમાવેશ કરશે. (સામાન્ય રીતે બંધારણીય બેન્ચના ચુકાદાઓ જુઓ *ડી.એ.વી. કોલેજ, ભટિંડા* વિ. *સ્ટેટ ઓફ પંજાબ*, [૧૯૭૧] ૨ એસ.સી.સી. ૨૬૧ અને *ડી.એ.વી. કોલેજ* વિ. *સ્ટેટ ઓફ પંજાબ*, [૧૯૭૧] ૨ એસ.સી.સી. ૨૬૯. પરંતુ ભાષાકીય લઘુમતીઓ દ્વારા શાળાઓમાં 'પસંદગી'ની શિક્ષણની ભાષાનો આ ઉપયોગ સંબંધિત રાજ્ય દ્વારા લાદવામાં આવતા વાજબી નિયમનને આધીન છે. કોઈ ચોક્કસ રાજ્ય તેની પ્રાદેશિક ભાષા ફરજિયાત રીતે શીખવવાનો નીતિવિષયક નિર્ણય માન્ય રીતે લઈ શકે છે. (આ પણ જુઓ *ઇંગ્લિશ મીડિયમ સ્ટુડન્ટ્સ પેરેન્ટ્સ એસોસિએશન* કેસ — ઉપર ટાંકવામાં આવેલ). અમારા મતે, મહારાષ્ટ્ર સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલો વાદગ્રસ્ત નિર્ણય અનુચ્છેદ ૩૦ના નિયમનકારી દાયરામાં છે. તે વાજબી છે, જે રાજ્યની જરૂરિયાતો અને વ્યાપક હિતને અનુકૂળ છે.

કેવળ ગુજરાતીને પ્રથમ અથવા દ્વિતીય ભાષા તરીકે શીખવાથી જ લઘુમતી સ્વરૂપનું રક્ષણ થશે એવી અરજદારો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી

દરખાસ્તને સ્વીકારવી મુશ્કેલ છે. ગુજરાતી લઘુમતી જૂથ દ્વારા ચલાવવામાં આવતી અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાદગ્રસ્ત શાળા અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતી ભાષાને સંયુક્ત વિષય તરીકે ઓફર કરવાની પૂરતી તક છે. જે વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતી ભાષા શીખવા માગે છે તેઓ અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં વર્તમાન યોજના મુજબ પણ ચોક્કસપણે શીખી શકે છે. ગુજરાતી લઘુમતી સમુદાય માટે મરાઠી ભાષા શીખવવાના નિયમનને આધીન રહીને વિશિષ્ટ ગુજરાત માધ્યમની શાળાઓ ચલાવવાનું પણ ખુલ્લું છે. પરંતુ અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓ સ્થાપવી અને પ્રાદેશિક મરાઠી ભાષા ન શીખવવા માટે કહેવું એ ઉચિત નહિ ગણાય. *અનુચ્છેદ ૨૯ અને ૩૦ને એવી રીતે વાંચવા મુશ્કેલ છે કે જેમાં પ્રાદેશિક ભાષાના શિક્ષણને બાકાત રાખવાનો નકારાત્મક અધિકાર સમાવિષ્ટ હોય. ઈપ્સો ફેક્ટો* કોઈ ચોક્કસ રાજ્યમાં રહેતા લોકોને પ્રાદેશિક ભાષાનો અભ્યાસ કરવા માટે કહી શકાય નહિ એવી દરખાસ્તને સ્વીકારવી શક્ય નથી. અલગ રાજ્યમાં રહેતી વખતે, ભાષાકીય લઘુમતી માટે પ્રાદેશિક ભાષા શીખવી તે જ યોગ્ય છે. અમારા મતે પ્રાદેશિક ભાષા શીખવા સામેનો પ્રતિકાર જીવનના મુખ્ય પ્રવાહથી અલગતા તરફ દોરી જશે, જેના પરિણામે રાજ્યમાં ભાષાકીય વિભાજન થશે, જે રાષ્ટ્રીય એકીકરણ માટે ધિક્કારપાત્ર છે. વિવિધ ભાષાઓનું શિક્ષણ ચોક્કસપણે સાંસ્કૃતિક અવરોધોને દૂર કરશે અને દેશના સાંસ્કૃતિક એકીકરણમાં સકારાત્મક યોગદાન આપશે. અમારા મતે, વાદગ્રસ્ત નીતિવિષયક નિર્ણય સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓના સર્વોપરી

હિતમાં અને દેશના વ્યાપક હિતમાં પણ છે. તેથી, અમે એમ ઠરાવી શકતા નથી કે વાદગ્રસ્ત નીતિ મહારાષ્ટ્રમાં ગુજરાતી સમુદાયના લઘુમતી સ્વરૂપનો નાશ કરશે.

અમે આ બાબતના અન્ય એક પાસાની પણ નોંધ લઈ શકીએ. *ધ સ્ટેટ ઓફ બોમ્બે* વિ. *બોમ્બે એજ્યુકેશન સોસાયટી અને અન્યો*, [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૫૬૮માં સ્થિતિ સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી કે અનુચ્છેદ ૨૯(૨)ની ભાષા વિશાળ અને બિનશરતી છે જેથી તેના દાયરામાં બહુમતી અને લઘુમતી બંને જૂથોને આવરી લેવામાં આવે. *બોમ્બે એજ્યુકેશન સોસાયટી*માં, વાદગ્રસ્ત હુકમે અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓમાં જે તમામ વિદ્યાર્થીઓની માતૃભાષા અંગ્રેજી ન હતી તેમને પ્રવેશ નકાર્યો હતો. કારણ કે શૈક્ષણિક સંસ્થામાં પ્રવેશનો અધિકાર એ અધિકાર છે જે એક વ્યક્તિગત નાગરિક પાસે નાગરિક તરીકે હોય છે અને નાગરિકોના કોઈ સમુદાય અથવા વર્ગના સભ્ય તરીકે નહિ. લઘુમતીનો તેની પસંદગીની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો અને જાળવવાનો અધિકાર તેની વિશિષ્ટ ભાષા, લિપિ અથવા સંસ્કૃતિ જાળવવાના અધિકારનો આવશ્યક સહચર છે. પરંતુ આ અધિકાર અનુચ્છેદ ૨૯(૨)ને આધીન છે. તેથી જો અમે અરજદારોને તેમની શાળાઓમાં મરાઠીના શિક્ષણને બાકાત રાખવાની મંજૂરી આપીએ, તો જે વિદ્યાર્થીની માતૃભાષા મરાઠી છે તેના અધિકારને તેની

માતૃભાષા અને પ્રાદેશિક ભાષા શીખવાની તકનો તેમજ ગુજરાત ભાષાથી તેની બિન–નિકટતાને કારણે તેના મૂળ રાજ્યની પસંદગીની શાળામાં પ્રવેશના અધિકારનો ઇનકાર કરવામાં આવશે.

વાદગ્રસ્ત પરિપત્ર, જેમાં તમામ બિન–મરાઠી માધ્યમની શાળાઓ પર મરાઠી ભાષા ફરજિયાત રીતે લાદવામાં આવી હતી, તેણે સત્તાવાળાઓને ધોરણ ૫ થી આગળ મરાઠી ભાષા શીખવવાનું શરૂ કરવા નિર્દેશ કર્યો હતો. આથી કુમળી વયના બાળકો પર વધારાની ભાષા શીખવાનો બોજ પડતો નથી. તેઓ તેમની માતૃભાષામાં ખૂબ સારી રીતે શીખી શકે છે. સ્વીકૃત 'ત્રિભાષા સૂત્ર' મુજબ નવી ભાષા ધોરણ ૫ થી જ શીખવી શકાય. આ બાબતે પણ વાદગ્રસ્ત નીતિમાં ખામી કાઢી શકાય નહિ. બોમ્બે શહેર/પ્રદેશ હવે સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રની પ્રાદેશિક મર્યાદામાં છે તેથી, જ્યારે રાજ્ય અને બોમ્બે શહેરને દ્વિભાષી ગણવામાં આવતા હતા ત્યારે મૂળ સ્ટેટ ઓફ બોમ્બેના દ્રષ્ટિકોણથી આ બાબતની તપાસ કરવી અથવા તે પ્રદેશમાં ગુજરાતી ભાષી વસ્તીની સંખ્યા અથવા પુનર્ગઠનની વિગતોનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી નથી.

ઉપરોક્ત કારણોસર અમે ઠેરવીએ છીએ કે વાદગ્રસ્ત નીતિવિષયક નિર્ણય અનુચ્છેદ ૨૯ અને ૩૦ હેઠળ અથવા બંધારણની અન્ય કોઈ જોગવાઈઓ હેઠળ

બાંયધરી આપવામાં આવેલા ભાષાકીય લઘુમતીના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી. આથી, આ અરજી ફગાવવામાં આવે છે.

સી.એ. નં. ૧૬૯૫/૧૯૯૭ અને સી.એ. ૮૨૧૪/૧૯૯૫

ડબલ્યુ.પી. નં. ૧૩૨/૧૯૯૫માં અમે જે નિર્ણય પર પહોંચ્યા છીએ તેના પ્રકાશમાં અને તેમાં જણાવેલા કારણોસર, સી.એ. નં. ૧૬૯૫/૧૯૯૭ અને સી.એ. ૮૨૧૪/૧૯૯૫ ફગાવવામાં આવે છે.

બી.બી.બી. અરજી/અપીલો ફગાવવામાં આવી.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.